

Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση

Τόμ. 1 (2010)

7ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΕΤΠΕ «Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση»

Οι ΤΠΕ ως μέσο αναπαραγωγής της συμβολικής τάξης στην ανώτατη εκπαίδευση

Βαλεντίνη Μονιάρου-Παπακωνσταντίνου, Άννα Τσατσαρώνη

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μονιάρου-Παπακωνσταντίνου Β., & Τσατσαρώνη Α. (2023). Οι ΤΠΕ ως μέσο αναπαραγωγής της συμβολικής τάξης στην ανώτατη εκπαίδευση. *Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση*, 1, 555-564. ανακτήθηκε από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/5045>

Οι ΤΠΕ ως μέσο αναπαραγωγής της συμβολικής τάξης στην ανώτατη εκπαίδευση

Βαλεντίνη Μονιάρου-Παπακωνσταντίνου¹, Άννα Τσατσαρώνη²

valpap@teiath.gr, tsatsaro@uop.gr

¹ Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας, ΤΕΙ Αθήνας

² Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Η εισήγηση αυτή αποτελεί μέρος πρόσφατης ερευνητικής εργασίας, αντικείμενο της οποίας ήταν η μελέτη των εκπαιδευτικών επιλογών και διαδρομών των φοιτητών των τμημάτων Βιβλιοθηκονομίας και Πληροφόρησης, με τη χρήση ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων. Στόχος της εισήγησης είναι η περιγραφή των προσπαθειών που έχουν γίνει για την αναβάθμιση του τομέα της βιβλιοθηκονομίας και πληροφόρησης σε ό, τι αφορά τόσο τη θέση που κατέχει στο πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης όσο και στο επαγγελματικό πεδίο. Από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι οι φοιτητές, με τα συμβολικά μέσα που χρησιμοποίησαν, προσπάθησαν να διαμορφώσουν ένα διαφορετικό 'λόγο' με την υιοθέτηση διαφορετικών κριτηρίων, προκειμένου να ενισχύσουν ή να επαναπροσδιορίσουν και να καθιερώσουν τη θέση τους στο κοινωνικό πεδίο που συνιστά ο χώρος της ανώτατης εκπαίδευσης. Μεταξύ των συμβολικών πόρων που χρησιμοποίησαν οι φοιτητές και τα τμήματα για την επαναδιαπραγμάτευση υφιστάμενων ιεραρχήσεων κυρίαρχη θέση φάνηκε ότι κατέχει η τεχνολογία.

Λέξεις κλειδιά: ΤΠΕ ως συμβολικό κεφάλαιο, ΤΠΕ και ανώτατη εκπαίδευση, εκπαίδευση στη βιβλιοθηκονομία και πληροφόρηση

Εισαγωγή

Η ρευστότητα που επικρατεί στην ανώτατη εκπαίδευση λόγω των ποικίλων πιέσεων που ασκούνται στο πεδίο αυτό στη σημερινή συγκυρία, σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο, οι βαθιές μεταβολές που παρατηρούνται στις αρχές διαβάθμισης και ιεραρχικής κατάταξης των ακαδημαϊκών γνωστικών αντικειμένων καθώς και στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, δημιουργούν ενδιαφέρον για διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών (ΤΠΕ), βασικός μοχλός των μεταβολών και έκφραση του καινοτόμου χαρακτήρα τους, εμπλέκονται στη επαναδιαπραγμάτευση υφιστάμενων ιεραρχήσεων σε επίπεδο τμημάτων και φοιτητών.

Οι επιστημονικοί τομείς στο σύνολό τους επιχειρούν να ενσωματώσουν τις ΤΠΕ στην ερευνητική ή εκπαιδευτική δραστηριότητά τους, και σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό έχουν επιτύχει να ανανεώσουν, να εκσυγχρονίσουν ή και να μετασχηματίσουν τις οργανωτικές και γνωστικές δομές τους. Ταυτόχρονα, το στοιχείο της καινοτομίας υποδεικνύει ότι δυναμικά οι ΤΠΕ αποτελούν ισχυρό μέσον στη διαπραγματευτική δύναμη των επιστημονικών τομέων, στην επιδίωξή τους να διατηρήσουν, να ενισχύσουν ή να επαναπροσδιορίσουν και να καθιερώσουν τη θέση τους στο κοινωνικό πεδίο που συνιστά ο χώρος της ανώτατης εκπαίδευσης. Στην εισήγηση αυτή το ενδιαφέρον εστιάζεται στον τομέα της βιβλιοθηκονομίας και πληροφόρησης με στόχο την ανάδειξη των προσπαθειών που έχουν γίνει για την αναβάθμισή του σε ό, τι αφορά τόσο τη θέση που κατέχει στο πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης όσο και στο επαγγελματικό πεδίο, σε σχέση με την υιοθέτηση του

τεχνολογικού παραδείγματος και το νέο λόγο που αρθρώνεται για το αντικείμενο και την εκπαίδευση των μελλοντικών επαγγελματιών του χώρου. Επίσης, θα συζητηθούν ορισμένα δεδομένα που προέκυψαν στο πλαίσιο πρόσφατης έρευνας, κύριο αντικείμενο της οποίας ήταν οι λόγοι επιλογής και η εκπαιδευτική διαδρομή των νέων ατόμων που φοιτούν στα τρία τμήματα Βιβλιοθηκονομίας και Πληροφόρησης που λειτουργούν σήμερα στην Ελλάδα.

Η επιστήμη της πληροφόρησης ως τομέας σπουδών

Οι τεχνολογίες έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στο πεδίο της πληροφόρησης, συμβάλλοντας ουσιαστικά στο μετασχηματισμό του και παράλληλα στη δημιουργία νέων προοπτικών. Ειδικότερα, οι ΤΠΕ μετέβαλαν τη μορφή της δημιουργίας, αποθήκευσης και επικοινωνίας της πληροφορίας και επανακαθόρισαν τους κανόνες πρόσβασης στις πληροφορίες όσον αφορά το χρόνο, τον τόπο και την ταχύτητα διάδρασης.

Η βιβλιοθηκονομία και πληροφόρηση ως τομέας σπουδών και ως επάγγελμα προσπαθεί να επιτύχει τόσο τη δόμηση του επιστημονικού-ερευνητικού της πεδίου όσο και την αναγνώριση της ακαδημαϊκής φυσιογνωμίας της σε μια περίοδο κατά την οποία οι φορείς της πληροφορίας και οι υπεύθυνοι για τη διάχυσή της αποκτούν σημαντική εξουσία. Παράλληλα, στη βιβλιοθηκονομική εκπαίδευση τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια τάση εξασθένησης των δεσμών που ιστορικά τη συνέδεαν με το πρακτικό τμήμα της Βιβλιοθηκονομίας (Audunson, 2002). Ειδικότερα, η στόχευση για το μετασχηματισμό της, από τομέα συνδεδεμένο με πρακτικές εφαρμογές και μέχρι κάποιο σημείο επαγγελματικό σε επιστήμη, οδήγησε σε ανακατατάξεις και αλλαγές, χαρακτηριστική ένδειξη των οποίων αποτελεί η απάλειψη της λέξης βιβλιοθήκη από τις ονομασίες των τμημάτων και των προγραμμάτων σπουδών (Audunson, 2003). Όπως μας υπενθυμίζει ο Bourdieu:

Στη συμβολική πάλη για την παραγωγή του κοινού νοήματος ή, πιο συγκεκριμένα, για το μονοπώλιο της νόμιμης *ονομασίας* ως επίσημης – δηλαδή ρητής και δημόσιας – επιβολής της νόμιμης θεώρησης του κοινωνικού κόσμου, οι δρώντες επιστρατεύουν το συμβολικό κεφάλαιο που έχουν αποκτήσει στους προηγούμενους αγώνες, και κυρίως ... όση εξουσία κατέχουν πάνω στις θεσπισμένες ταξινομίες, εκείνες που είναι εγγεγραμμένες στις συνειδήσεις ή στην αντικειμενικότητα, όπως οι τίτλοι. Έτσι, όλες οι συμβολικές στρατηγικές τις οποίες μετέρχονται οι δρώντες, προκειμένου να επιβάλουν τη θεώρησή τους για τις διαιρέσεις του κοινωνικού κόσμου και για τη θέση τους σ' αυτόν τον κόσμο μπορούν να τοποθετηθούν ανάμεσα σε δύο άκρα: στο ένα είναι η βρισιά, *ίδιος λόγος* μέσω του οποίου ένας ιδιώτης επιχειρεί να επιβάλει την άποψή του αναλαμβάνοντας το ρίσκο της αμοιβαιότητας..., και στο άλλο η *επίσημη ονομασία*, συμβολική πράξη επιβολής, η οποία έχει μαζί της όλη τη δύναμη του συλλογικού, της συναίνεσης, του κοινού νου, επειδή διενεργείται από έναν εντολοδόχο του κράτους, που κατέχει το *μονοπώλιο της νόμιμης συμβολικής βίας* (Bourdieu, 1999, σελ. 347-348).

Οι αλλαγές στον προσανατολισμό και η μεγάλη έμφαση που δόθηκε στη θεωρία προέκυψε ως αποτέλεσμα της ένταξης των τμημάτων στη ανώτατη εκπαίδευση που σηματοδότησε ή ερμηνεύτηκε ως μεταβολή στην αποστολή τους. Ωστόσο, η μετατόπιση από την πρακτική δραστηριότητα στη θεωρητική ενασχόληση δεν προέκυψε μόνο ως επιστημολογική ανάγκη αλλά αποτελεί κοινωνική διεργασία, η οποία σχετίζεται άμεσα με τις υφιστάμενες νοητικές και κοινωνικές δομές, τους στόχους και τις πρακτικές των ιδρυμάτων στα οποία ανήκουν τα τμήματα (Goodson, 1999).

Τα τμήματα Βιβλιοθηκονομίας και Πληροφόρησης που λειτουργούν στην Ελλάδα προσπάθησαν με ποικίλους τρόπους να ανταποκριθούν στις επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις. Οι διαδοχικές προσπάθειες αναμόρφωσης των προγραμμάτων σπουδών των τμημάτων αυτών αντανakλούν τη ρευστότητα του πληροφοριακού περιβάλλοντος, τη σημαντική προσπάθεια που απαιτείται για τη δόμηση των προγραμμάτων στο πλαίσιο του

τεχνολογικού παραδείγματος, τις δυσκολίες που δημιουργούνται από τις πραγματικές ή φαντασιακές απαιτήσεις για ενδυνάμωση της θεωρητικής διάστασης του γνωστικού αντικείμενου καθώς και τις προσπάθειες που απαιτούνται για το μετασχηματισμό του επιστημονικού πεδίου σε ενιαία επιστήμη της πληροφορίας (Μονιάρου-Ραπακωνταντίνου & Τσατσαρόνη, 2008). Όπως επισημαίνει ο Stocer (2000) σχετικά με τις διεθνείς τάσεις, η επίδραση των ΤΠΕ στην επαγγελματική πρακτική ή στους τρόπους εφαρμογής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες δυνάμεις που ώθησαν τις αλλαγές στα προγράμματα σπουδών στη Βιβλιοθηκονομική εκπαίδευση ήδη από τη δεκαετία του 1990. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αλλαγές αυτές είχαν ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση του βασικού κορμού του προγράμματος συχνά εις βάρος άλλων ειδικών θεματικών εννοιών καθώς και τη μετακίνηση πολλών εννοιών από τον κεντρικό πυρήνα του προγράμματος σε κατ' επιλογήν ή προαιρετικά μαθήματα, με επακόλουθο τον αποκλεισμό από το πρόγραμμα σπουδών εννοιών που εντάσσονταν στο βασικό κορμό της βιβλιοθηκονομίας και μέχρι τότε θεωρούνταν σημαντικές. Αντίθετα, όπως προκύπτει από τον αριθμό των μαθημάτων στα τρία προγράμματα σπουδών και γενικότερα την κατανομή του διδακτικού χρόνου στις διαφορετικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες, οι ΤΠΕ κατέχουν σήμερα κεντρική θέση, με αντίστοιχη αύξηση του κύρους των σχετικών αντικείμενων και των φορέων τους. Έτσι, με δεδομένο τον εντεινόμενο ανταγωνισμό εντός και μεταξύ των ιδρυμάτων της ανώτατης εκπαίδευσης για την απόκτηση συμβολικών και υλικών πόρων, θα άξιζε να διενεργηθεί μια βαθύτερη μελέτη των στρατηγικών που μετέρχονται δρώντες και ιδρύματα προκειμένου, σε συνθήκες 'επιτελεσματικότητας' [performativity] (Ball, 2008), παίζοντας με τις αβεβαιότητες και τις ασάφειες και χρησιμοποιώντας ως διακριτικό σήμα τις ΤΠΕ, να δημιουργήσουν ένα αναγνωρισμένο στην αγορά όνομα (Cucchiara, 2008) και να κατοχυρώσουν τη θέση τους στις ταξινομίες των τίτλων, επιστημονικών και επαγγελματικών.

Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι παρά τις προσπάθειες βελτίωσης και αναβάθμισης του επιπέδου της παρεχόμενης εκπαίδευσης και ανταπόκρισης στις αλλαγές που επισυμβαίνουν στον τομέα της πληροφόρησης, τα τμήματα Βιβλιοθηκονομίας και Πληροφόρησης δεν έχουν κατακτήσει ακόμη σημαντική θέση στο πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης. Επιπρόσθετα, ενώ η πληροφορία και ο μετασχηματισμός της σε γνώση αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη αξία, εντούτοις αναδεικνύεται ένας έντονα αντιφατικός λόγος γύρω από τη θέση και την αξία της επιστήμης της πληροφόρησης, σε σχέση με άλλα, συναφή ή όχι επιστημονικά αντικείμενα. Αυτό μπορεί να συνδεθεί τόσο με την έμφυλη διάσταση του επαγγέλματος όσο και με την απασχόληση των αποφοίτων κυρίως στο Δημόσιο τομέα, ο οποίος τα τελευταία χρόνια δεν αποτελεί ελκυστική ή δυνατή επιλογή, ανάλογα και με τις περιστάσεις. Άλλοι παράγοντες μπορεί να περιλαμβάνουν τις αντιλήψεις της κοινής γνώμης για το έργο της πληροφόρησης καθώς και την ιστορία και την κουλτούρα των ιδρυμάτων στα οποία θεραπεύεται το αντικείμενο σπουδών (Μονιάρου-Ραπακωνταντίνου & Τσατσαρόνη, 2008). Όπως θα καταδειχθεί και στη συνέχεια, η αντιφατικότητα του λόγου είναι ιδιαίτερα εμφανής κατά την επιλογή τομέα σπουδών από τα νεαρά άτομα καθώς στη συνείδηση εκείνων που καλούνται να 'επιλέξουν' η θέση των τμημάτων στην ακαδημαϊκή ιεραρχία εκτιμάται όχι μόνο με βάση το οικονομικό κεφάλαιο που υπολογίζεται ότι θα αποδώσει, αλλά και σε σχέση με το συμβολικό κεφάλαιο που προσδίδει η κατοχή τίτλου και η ενασχόληση με το αντικείμενο (Bourdieu & Passeron, 1990; Bourdieu & Passeron, 1996; Μονιάρου-Ραπακωνταντίνου & Τσατσαρόνη, 2008; Παναγιωτόπουλος, 1996). Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Bourdieu:

...για παράδειγμα, μπορεί να παραιτηθούν από τις οικονομικές παροχές που τους εξασφαλίζει ένα πόστο για να καταλάβουν μια θέση λιγότερο αμειβόμενη μεν, αλλά στην οποία προσδίδεται

όνομα μεγαλύτερου γοήτρου, ή πάλι μπορούν να προσανατολιστούν προς θέσεις που δεν προσδιορίζονται με τόση ακρίβεια, διαφεύγοντας έτσι τις επιπτώσεις της συμβολικής υποτίμησης· αντίστοιχα και όταν εκφωνούν την προσωπική τους ταυτότητα, μπορεί να απονεύμουν στον εαυτό τους ένα όνομα που τους περιλαμβάνει σε μια τάξη αρκετά ευρεία, ώστε να χωρέσει δρώντες που κατέχουν θέση ανώτερη από τη δική τους... (Bourdieu, 1999, σελ. 350).

Μεθοδολογία

Η εισήγηση αυτή στηρίζεται στις πληροφορίες που συλλέχθηκαν στο πλαίσιο μιας εμπειρικής έρευνας που απέβλεπε στη μελέτη των λόγων για τους οποίους τα νέα άτομα επιλέγουν την επιστήμη της πληροφόρησης καθώς και της εκπαιδευτικής τους διαδρομής στο πλαίσιο συγκεκριμένων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δύο στάδια με τη χρήση ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων. Το πρώτο στάδιο περιλάμβανε δύο φάσεις, από τις οποίες η πρώτη έλαβε χώρα κατά την πρώτη εβδομάδα έναρξης των μαθημάτων ενώ η δεύτερη τέσσερις έως επτά εβδομάδες αργότερα. Στην πρώτη φάση χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο το οποίο διανεμήθηκε σε 187 φοιτητές που, κατά το ακαδημαϊκό έτος 2005-2006, εισήχθησαν στα τρία τμήματα Βιβλιοθηκονομίας και Πληροφόρησης που λειτουργούν στην Ελλάδα. Στη δεύτερη φάση πραγματοποιήθηκαν 41 συνεντεύξεις με φοιτητές που εκδήλωσαν ενδιαφέρον για περαιτέρω εμπλοκή τους στην ερευνητική διαδικασία. Στο δεύτερο στάδιο της έρευνας, η οποία διεξήχθη μετά από δύομισι έτη, πραγματοποιήθηκαν 15 συνεντεύξεις με φοιτητές που επιλέχθηκαν με σκόπιμη δειγματοληψία, μεταξύ εκείνων που είχαν συμμετάσχει στις συνεντεύξεις και κατά το πρώτο στάδιο.

Στην εισήγηση αυτή παρουσιάζονται δεδομένα, που συγκροτήθηκαν κυρίως μέσω της ανάλυσης των ποιοτικών στοιχείων.

Οι χρήσεις των ΤΠΕ στη νοηματοδότηση του αντικειμένου σπουδών και στη διαμόρφωση των παιδαγωγικών ταυτοτήτων

Από την ανάλυση των ποιοτικών στοιχείων αναδείχθηκε ότι τόσο τα τμήματα Βιβλιοθηκονομίας και Πληροφόρησης όσο και οι φοιτητές των τμημάτων αυτών τείνουν να ιδιοποιούνται τις νέες τεχνολογίες ως βασικούς συμβολικούς πόρους για τη διαμόρφωση της επιστημονικής και επαγγελματικής τους ταυτότητας. Στην περίπτωση των ιδρυμάτων, μέσω των προγραμμάτων σπουδών τα οποία αποτελούν ένα από τα 'τρία συστήματα μηνυμάτων' μέσα από τα οποία πραγματώνεται η εκπαιδευτική γνώση και διαμορφώνονται τα υποκείμενα της γνώσης (Bernstein, 1991), είναι εμφανής, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, η προσπάθεια για αλλαγή προσανατολισμού των τμημάτων. Επίσης, από την ανάλυση των δεδομένων φάνηκε ότι στα μηνύματα που δέχονται οι φοιτητές από το διδακτικό προσωπικό και στον τρόπο με τον οποίο τα προσλαμβάνουν, η τεχνολογική διάσταση προβάλλεται έντονα, με την έννοια ότι αξιοποιείται ως μέσον προσέλκυσης του ενδιαφέροντος των νέων ατόμων για τον τομέα της πληροφόρησης. Αντίστοιχα, η αναφορά στις ΤΠΕ αποτέλεσαν ένα σημαντικό συμβολικό μέσο το οποίο επικαλούνται οι φοιτητές προκειμένου να πείσουν τους εαυτούς τους και τον κοινωνικό τους περίγυρο για την ορθότητα των επιλογών τους. Το εύρημα αυτό αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αν ληφθούν υπόψη αφενός η έλλειψη γνώσεων υπολογιστών σε μεσαίο και προχωρημένο επίπεδο των συμμετεχόντων στην έρευνα, αφετέρου δε η άγνοια σημαντικού αριθμού ατόμων, κατά το χρόνο εισαγωγής τους στα εν λόγω τμήματα, για τον τεχνολογικό προσανατολισμό των τμημάτων και την ανάγκη απόκτησης τεχνολογικών γνώσεων και δεξιοτήτων.

Συγκεκριμένα, από τις πληροφορίες που συλλέχθηκαν μέσω του ερωτηματολογίου και αφορούσαν την προηγούμενη εκπαιδευτική πορεία των νέων ατόμων πριν από την εισαγωγή τους στην ανώτατη εκπαίδευση διαπιστώθηκε (Πίνακας 1) ότι επί συνόλου 177 φοιτητών, κατά δήλωσή τους, έχουν γνώσεις σε βασικό επίπεδο 39,0%, σε μεσαίο 39,5%, προχωρημένο 9,0% ενώ ένα ποσοστό φοιτητών (12,4%) δεν έχει καμία γνώση υπολογιστών.

Πίνακας 1. Επίπεδο γνώσεων υπολογιστών

Επίπεδο γνώσης Η/Υ	Συχνότητα	Ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Καμία γνώση	22	12,4	12,4
Βασικό	69	39,0	51,4
Μεσαίο	70	39,5	91,0
Προχωρημένο	16	9,0	100,0
Σύνολο	177	100,0	

Πηγή: Μονιάρου-Παπακωνσταντίνου, 2009, σελ. 144

Από την παραγοντική ανάλυση που ακολουθήθηκε για τη διερεύνηση των λόγων για τους οποίους επέλεξαν τα νέα άτομα τον τομέα της πληροφόρησης διαπιστώθηκε ότι ελκύονται από διαφορετικούς παράγοντες. Για τη διερεύνηση τυχόν εσωτερικών διαφοροποιήσεων του δείγματος και την ερμηνεία των εκπαιδευτικών επιλογών κατασκευάστηκαν ο Δείκτης Εκπαιδευτικής Πορείας και ο Δείκτης Απόκλισης. Ο πρώτος δείκτης αναφέρεται στην εκπαιδευτική πορεία των νέων ατόμων πριν από την εισαγωγή τους στην ανώτατη εκπαίδευση και περιλαμβάνει μεταβλητές που συνδέονται αφενός με την προσλαμβανόμενη χρησιμότητα συγκεκριμένων εκπαιδευτικών εμπειριών που προσφέρει το σχολείο, αφετέρου δε με τα εκπαιδευτικά επιτεύγματα των μαθητών και τη χρήση των διαθέσιμων στο κοινωνικό περιβάλλον των ατόμων πολιτισμικών πόρων, σε σχέση και με το αντικείμενο σπουδών. Ο δεύτερος δείκτης περιγράφει την απόσταση μεταξύ της 'αντικειμενικής εκπαιδευτικής θέσης' των συμμετεχόντων στην έρευνα που καθορίζεται από τη βαθμολογία πρόσβασης τους στην ανώτατη εκπαίδευση και των 'υποκειμενικών' τους επιλογών σε σχέση με τους πιθανούς τομείς σπουδών, που εκτιμάται με βάση τη σειρά προτίμησης του τμήματος (Μονιάρου-Παπακωνσταντίνου Βαλεντίνη, 2009; Μονιάρου-Paraconstantinou, et al., 2010).

Από τη σύνδεση των εικόνων που αναδείχθηκαν από την παραγοντική ανάλυση και των ομάδων που σχηματίστηκαν με την ανάλυση συστάδων διαπιστώθηκε ότι οι φοιτητές που χαρακτηρίζονται από σχετικά χαμηλό μορφωτικό επίπεδο γονέων, 'χαμηλή' τιμή στο Δείκτη Εκπαιδευτικής Πορείας και 'σημαντική' τιμή στο Δείκτη Απόκλισης ελκύονται από εξωγενείς παράγοντες που συνδέονται με τις επαγγελματικές προοπτικές, τις οποίες αντιλαμβάνονται ότι προσφέρει ο τομέας. Αντίθετα, οι φοιτητές με μέσο μορφωτικό επίπεδο γονέων, 'υψηλή' τιμή στο Δείκτη Εκπαιδευτικής πορείας και 'σημαντική' τιμή στο Δείκτη Απόκλισης καθώς επίσης και εκείνοι που έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο γονέων, 'υψηλή' τιμή στο Δείκτη Εκπαιδευτικής πορείας και 'περιορισμένη' τιμή στο Δείκτη Απόκλισης ελκύονται περισσότερο από τους εσωγενείς παράγοντες που αναφέρονται στα ποιοτικά χαρακτηριστικά του επαγγέλματος, στον κοινωνικό του χαρακτήρα και τη συμβολική του αξία ως επιστημονικού αντικειμένου (Μονιάρου-Παπακωνσταντίνου, 2009; Μονιάρου-Paraconstantinou et al., 2010).

Σε σχέση με τους εσωγενείς παράγοντες μια μεταβλητή που αναδείχθηκε ήταν οι τεχνολογίες, που στο ερωτηματολόγιο διατυπωνόταν με την πρόταση: 'είναι μια ενδιαφέρουσα επιστήμη λόγω των συνεχών αλλαγών που επιφέρει η εξέλιξη της τεχνολογίας'.

Από την ανάλυση, όμως, των ποιοτικών στοιχείων φάνηκε ότι μόνο ένας περιορισμένος αριθμός φοιτητών, είχαν, πριν από την εγγραφή τους στο τμήμα, καλή γνώση του αντικειμένου σπουδών και ήταν ενημερωμένοι για το ρόλο της τεχνολογίας στον τομέα της πληροφόρησης.

"Αφορά γενικά πληροφορίες, γνώσεις, σπουδάζουμε πληροφορική, έχει, πιστεύω πολύ καλό μέλλον..."

"Δεν είναι μόνο Βιβλιοθηκονομία είναι και Συστημάτων Πληροφόρησης...το δεύτερο σκέλος δεν το βλέπουμε, βλέπουμε μόνο το Βιβλιοθηκονομία..., δεν ασχολείται μόνο με τα βιβλία, ασχολείται και με κάτι άλλο...Ναι, κι έχω αλλάξει εντελώς αντίληψη για τον τομέα και για να είμαι ειλικρινής άρχισε να μ' αρέσει."

Φάνηκε, επίσης, ότι μεταξύ των πόρων που χρησιμοποίησαν οι περισσότεροι φοιτητές, στην προσπάθειά τους να διαπραγματευθούν τη συμβολική τάξη, τις κυρίαρχες δηλαδή πολιτισμικές κατηγορίες με τις οποίες νοηματοδοτείται ο κοινωνικός κόσμος (βλ. Bourdieu, 1999, σελ. 237-246), κυρίαρχη θέση κατέχει η τεχνολογία. Οι φοιτητές όχι μόνο αναγνώριζαν τη διάσταση αυτή του αντικειμένου σπουδών τους, αλλά την οικειοποιήθηκαν, αναδεικνύοντάς την τεχνολογία ως το κυρίαρχο συμβολικό μέσο για να νοηματοδοτήσουν τον τομέα, να προσδώσουν σε αυτόν το στοιχείο της συνεχούς εξέλιξης και ανανέωσης και κατά συνέπεια να αισθανθούν ότι, όπως και ο τομέας τους, έτσι και οι ίδιοι μπορούν να διεκδικούν μια διακριτή θέση στο κοινωνικό πεδίο των προνομίων που επιφέρει ένα πτυχίο με κύρος και αξία. Έτσι, ο τεχνολογικός ντετερμινισμός που διαφαίνεται στις αντιλήψεις των φοιτητών, σε σχέση με την επιβίωση και την εξέλιξη του τομέα της βιβλιοθηκονομίας και πληροφόρησης, επιτελεί μία συγκεκριμένη κοινωνική λειτουργία, καθώς αναπαράγει τον κυρίαρχο λόγο για τη σημασία των νέων τεχνολογιών στην αποτελεσματική οργάνωση, παραγωγικότητα και ευημερία των σημερινών κοινωνιών: νομιμοποιεί στη συνείδησή τους τις ισχύουσες ιεραρχήσεις της συμβολικής και κοινωνικής τάξης πραγμάτων ως μια ουδέτερη έκφραση απρόσωπων 'φυσικών-τεχνολογικών' δυνάμεων.

Συγκεκριμένα, οι περισσότεροι φοιτητές θεώρησαν ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις και η πληθώρα των πληροφοριών που αυτές καθιστούν διαθέσιμες επαναπροσδιορίζουν τον τομέα της πληροφόρησης, προσδίδοντάς του μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Επίσης, θεώρησαν ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις δίνουν 'ώθηση στον τομέα' και συμβάλλουν στην αναβάθμισή του. Όψεις μιας μυθοποιημένης αντίληψης για την τεχνολογία και της δυσκολίας κριτικής προσέγγισης του τομέα στις νέες συνθήκες αναδεικνύονται με τις αναπαραστάσεις της τεχνολογίας που απεικονίζονται στα παραθέματα που ακολουθούν:

"Γιατί αποκτά... αξία η επιστήμη της Πληροφόρησης σε συνδυασμό με την τεχνολογία...Ναι, την κάνει πιο ενδιαφέρουσα...γιατί εκτός από την Πληροφόρηση...έχουμε εξέλιξη και της τεχνολογίας...και έτσι είναι μία πολύ καλή χημεία, όλο αυτό."

"Πιστεύω ότι είναι καλό. [...] Σιγά, σιγά θα υπερισχύσουν τα 'Συστήματα Πληροφόρησης' από τη Βιβλιοθηκονομία. Αυτό κάνει τον τομέα πιο ενδιαφέροντα, γιατί αν μέναμε προσκολλημένοι στον βιβλιοθηκονόμο σιγά-σιγά το επάγγελμα θα χανότανε. Ενώ τώρα αναβαθμίζεται..., εξελίσσεται, γίνεται σύγχρονο."

"Η επίδραση της τεχνολογίας συνέβαλε στο να αποκτήσει η επιστήμη μια άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση. Βεβαίως...εάν δε γινότανε αυτό, θα είχε πάρει φθίνουσα πορεία. Όμως, ... μέσω της

εμπλοκής της επιστήμης με τους υπολογιστές που είναι το παρόν, το μέλλον,... δεν το συζητάμε αυτό, ήταν «σαν να πήρε το φιλί της ζωής»”.

Από την άλλη πλευρά, ορισμένα άτομα, ενώ δε γνώριζαν για την ευρύτητα των τομέων εφαρμογής της επιστήμης της πληροφόρησης με την παράλληλη ανάπτυξη ειδικών τεχνολογιών και συστημάτων, επικαλούνταν συνεχώς την τεχνολογία, για να επιβεβαιώσουν τις επιλογές τους, για να πείσουν τον εαυτό τους και το κοινωνικό τους περιβάλλον για τη σπουδαιότητα του αντικειμένου που μελετούν.

“Δεν ήξερα ότι έχει τεχνολογία στο τμήμα, αλλά μετά μου άρεσε, το είδα θετικά. [...] Αν τόνιζαν περισσότερο το μέρος της τεχνολογίας, εγώ αυτό κάνω, όταν λέω ότι πέρασα τονίζω αυτό,... γιατί δεν μου αρέσει να ακούω διάφορα σχόλια αρνητικά... [για το] τι είναι αυτό που πέρασα, πάντα τονίζω το δεύτερο μέρος [Συστήματα Πληροφόρησης].”

“Ας πούμε, σε άλλους συμμαθητές μου στο Λύκειο που τους λέω πού πέρασα, ...οι περισσότεροι δεν ξέρουν τι είναι βιβλιοθηκονομία... Τους λέω, έχει σχέση με υπολογιστές και βιβλία [...] Δεν μπορώ να πω ότι μου άρεσε η τεχνολογία... Τώρα που μπήκα στο τμήμα, άρχισε να μου αρέσει πάρα πολύ ο υπολογιστής... Τώρα, όμως, νοιώθω πιο καλά που έχει σχέση με πληροφορική, πιο σίγουρη θα έλεγα... και από άποψη δουλειάς, πιστεύω.”

Σημειώθηκαν, ωστόσο, και περιπτώσεις ατόμων, τα οποία προέβαιναν σε μια πιο ρεαλιστική εκτίμηση, σύμφωνα με την οποία μέσω της τεχνολογίας ο τομέας θα αποκτήσει μεγαλύτερο κύρος και κοινωνική αναγνώριση. Η άποψη αυτή είναι σύμφωνη με την εκτίμηση που έχει διατυπωθεί στη βιβλιογραφία ότι η δημιουργική χρήση της τεχνολογίας θα αλλάξει σημαντικά την αντίληψη της κοινής γνώμης για τους επαγγελματίες της πληροφόρησης (Hyams, 1996).

“...η τεχνολογία εξελίσσεται κάθε μέρα, άρα συνεπώς και η επιστήμη της πληροφόρησης... ένας τομέας που εξελίσσεται συνεχώς, παραμένει σύγχρονος και αυτό είναι σημαντικό... από πολλές πλευρές και από την άποψη της αναγνώρισής της.”

“...ότι είναι ακόμα η αρχή, ότι έχουμε να δούμε πολλά περισσότερα ως προς τον τρόπο που οι άνθρωποι θα γνωρίσουνε, θα καταλάβουν τη θέση του βιβλιοθηκονόμου. Η τεχνολογία θα βοηθήσει πολύ σε αυτό.”

Παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι φοιτητές στις αναφορές που κάνουν για το αντικείμενο των σπουδών τους προβάλλουν ως ένα από τους σημαντικότερους πόρους την τεχνολογία, ορισμένα άτομα με ανεπαρκή γνώση του πεδίου της ανώτατης εκπαίδευσης αλλά και έλλειψη τεχνολογικών γνώσεων, διακατέχονταν από φόβο και διατηρούσαν επιφυλάξεις έναντι της τεχνολογίας.

“Μου αρέσει ο τεχνολογικός προσανατολισμός, αλλά με φοβίζει κατά πόσο θα καταφέρω εγώ να ανταπεξέλθω... να τον γνωρίσω καλύτερα, αλλά είναι πολύ ενδιαφέρον... Η τεχνολογία ασφαλώς έχει κάθε φορά να σου δώσει κάτι καινούριο..., αλλά όταν δεν ασχολείσαι τόσο, σε φοβίζει.”

“...δεν είχα ποτέ καλή σχέση με τα βιβλία και με τους υπολογιστές, ξέρω τα βασικά και είμαι σε μια σχολή που είναι Βιβλιοθηκονομία και Συστήματα Πληροφόρησης, δηλαδή, κάτι που δεν ήμουνα ποτέ τόσο καλός. Και ενώ είναι ενδιαφέρον, δεν ξέρω άμα θα κάνω μια δουλειά...που ποτέ δεν ήταν τόσο ενδιαφέρουσα για μένα.”

Το διδακτικό προσωπικό των τμημάτων, επίσης, πρόβαλε την τεχνολογία για να προκαλέσει το ενδιαφέρον των φοιτητών να δουν με διαφορετική οπτική το γνωστικό αντικείμενο και να προωθήσει την αντίληψη ότι οι φοιτητές θα έχουν ευκαιρίες απασχόλησης και εκτός του παραδοσιακού πεδίου των βιβλιοθηκών.

“προσπαθήσανε [οι καθηγητές] να μας δώσουνε να καταλάβουμε ότι η βιβλιοθηκονομία δεν είναι μια σχολή η οποία έχει ένα ανούσιο ρόλο και ένα πτυχίο χωρίς αξία, για το τι μπορούμε να κάνουμε μετά, τις διεξόδους που έχουμε μετά τη σχολή,... το πώς μπορούμε να κάνουμε τη δουλειά να μη φαίνεται μια βαρετή ενασχόληση ενός βιβλιοθηκονόμου με βιβλία, αλλά μέσα από διάφορους τρόπους και με ηλεκτρονικούς υπολογιστές ... να δώσουμε ένα ενδιαφέρον.”

Από την ανάλυση των στοιχείων παρατηρούμε ότι στις σημερινές συνθήκες οι τεχνολογίες αποτελούν ένα σημαντικό συμβολικό μέσο στην προσπάθεια των ιδρυμάτων, των διδασκόντων και των διδασκόμενων να παίξουν με τους κανόνες του παιχνιδιού που συνεπάγεται η τοποθέτησή τους στο κοινωνικό πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης, να αναδιαμορφώσουν ανάλογα τη φυσιογνωμία, την παιδαγωγική ή την εκπαιδευτική τους ταυτότητα, ώστε να διασφαλίσουν μια καλύτερη θέση στο πεδίο και καλύτερες προοπτικές στην αγορά εργασίας. Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε, όπως προκύπτει από τα δεδομένα, ότι παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στο βαθμό στον οποίο οι διάφορες ομάδες φοιτητών κατέχουν «το είδος της πρακτικής αίσθησης» γι’ αυτό που πρέπει να κάνουν σε μια δεδομένη κατάσταση «ό,τι ονομάζουν στα αθλήματα αίσθηση του παιχνιδιού» (Παναγιωτόπουλος, 1996, σελ. 37). Επίσης, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι οι ΤΠΕ έχουν εισαγάγει νέα φανταστικά στοιχεία στην πρόσληψη της κοινωνικής πραγματικότητας, δημιουργώντας ελπίδες και προσδοκίες, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις λειτουργούν στο να συγκαλύπτουν τις σχέσεις εξουσίας, οι οποίες διατηρούν τις διαιρέσεις μεταξύ των επιστημονικών πεδίων στον κοινωνικό χώρο. Μάλιστα, είναι πολύ πιθανό οι ΤΠΕ να θολώνουν, χωρίς ωστόσο να εξασθενούν, το σύνορο που διαχωρίζει εκείνους τους τομείς, οι οποίοι ως παραγωγοί της γνώσης αναγνωρίζονται ως οι νόμιμοι εκπρόσωποι της ‘καινοτομίας’, από εκείνους στους οποίους επιφυλάσσεται η θέση των αναπαραγωγών και των χρηστών σε ότι αφορά αυτές τις ‘προνομιούχες’ και ‘προνομιοδοτούσες’ μορφές γνώσης (Bernstein, 1991, σελ. 165). Παρομοίως, η φανταστική σύλληψη της επιστήμης της βιβλιοθηκονομίας και πληροφόρησης από ορισμένους φοιτητές ως μιας επιστήμης που επιβιώνει δεχόμενη ‘το φιλί της ζωής’ που παρέχουν οι ΤΠΕ συντείνει στο να αποσιωπάται η αλήθεια που αφορά το σκληρό ανταγωνισμό στην αγορά εργασίας και τη διαφορετική κατάσταση στο σύστημα των αξιών των διαφορετικών γνώσεων, των δεξιοτήτων και των τίτλων σπουδών που οι πτυχιούχοι των τριτοβάθμιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων φέρουν μαζί τους ως αποτέλεσμα τόσο της κοινωνικής διαλογής όσο και των ατομικών τους επιλογών, σε διάφορα στάδια της εκπαιδευτικής τους διαδρομής.

Συμπερασματικά σχόλια

Ο τρόπος διαχείρισης του μειωμένου κύρους και της χαμηλής τοποθέτησης του τομέα της βιβλιοθηκονομίας και πληροφόρησης στην ιεραρχική κατάσταση των αντικειμένων στο πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης φάνηκε ότι επηρεάζεται από τη γενικότερη ρευστότητα τόσο του πεδίου της ανώτατης εκπαίδευσης όσο και του πληροφοριακού περιβάλλοντος, καταστάσεις που έχουν δημιουργήσει προσδοκίες για την ανάδειξη ‘νέων’ τομέων σπουδών. Η θέση του τομέα σπουδών της βιβλιοθηκονομίας και πληροφόρησης εκτιμήθηκε από τους φοιτητές, όχι τόσο από την άποψη του οικονομικού κεφαλαίου που είναι πιθανόν να τους επιφέρει μελλοντικά, όσο σε σχέση με το συμβολικό κεφάλαιο που προσδίδει η απόκτηση πιστοποιημένου τίτλου σπουδών και η επαγγελματική ενασχόληση.

Στα ποσοτικά στοιχεία αναδείχθηκε ότι φοιτητές με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ελκύονται από το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η επιστήμη της βιβλιοθηκονομίας και πληροφόρησης λόγω των συνεχών αλλαγών που επιφέρουν οι τεχνολογικές εξελίξεις.

Από την ανάλυση των ποιοτικών στοιχείων διαπιστώθηκε ότι τα νέα άτομα, λειτουργώντας σε ένα νέο περιβάλλον και όντας παίκτες πλέον στο πεδίο της πληροφόρησης

και της ανώτατης εκπαίδευσης, τα οποία ρυθμίζονται βάσει συγκεκριμένων κανόνων, υπό την επίδραση τόσο κοινωνικών όσο και ιδρυματικών παραγόντων, αλλά και άλλων τυχαίων γεγονότων, αποδέχθηκαν τη νέα συνθήκη που διαμορφώθηκε, άρχισαν να απομακρύνονται από τις αντιλήψεις που ενδέχεται να είχαν επηρεάσει την ιεράρχηση των αντικειμένων κατά το χρόνο επιλογής τομέα σπουδών και επιδόθηκαν στη διαπραγμάτευση της θέσης τους στο νέο πλαίσιο.

Έτσι, οι φοιτητές σε ένα περιβάλλον σχετικής απαξίωσης αλλά και εξαιρετικής ανόδου της ζήτησης πιστοποιημένων τίτλων, με τα συμβολικά μέσα που χρησιμοποίησαν, προσπάθησαν να διαμορφώσουν ένα διαφορετικό 'λόγο', στον οποίο αναδεικνύονται τάσεις επαναξιοδότησης του επιστημονικού αντικειμένου με την υιοθέτηση διαφορετικών κριτηρίων, μεταξύ των οποίων κυρίαρχη θέση κατέχει η τεχνολογία. Ανέδειξαν περισσότερο την τεχνολογία, παραγνωρίζοντας, συνειδητά ή υποσυνείδητα, τις εσωτερικές διαιρέσεις και τα - συχνά - ισχυρά σύνορα που χωρίζουν τα ποικίλα επιστημονικά αντικείμενα που σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες και την πληροφορική. Μυθοποιώντας την τεχνολογία με τις αναφορές που κάνουν για τις προοπτικές που εξασφαλίζει στον τομέα σε διαφορετικό χρόνο, στο μέλλον, 'μορφοποιούν' τόσο τη σχέση τους με τη γνώση στο αντικείμενο σπουδών τους όσο και τη δική τους παιδαγωγική ταυτότητα. Δημιουργούν ή συντηρούν την αντίληψη ότι η τεχνολογία αυτή καθ' εαυτή θα συμβάλει στον επαναπροσδιορισμό του τομέα της πληροφόρησης, αφού προσθέτει σε αυτόν αφενός το στοιχείο της συνεχούς εξέλιξης, αφετέρου δε την κοινωνική αναγνώριση και την ενίσχυση του κύρους και εν τέλει τη δημιουργία μιας νέας κοινωνικής δυναμικής. Ωστόσο, όπως φάνηκε από τις συνεντεύξεις, οι φοιτητές αναπαράγοντας τον κυρίαρχο λόγο για την αξία της τεχνολογίας, προκειμένου να προσδώσουν αξία και 'αναγνωρισιμότητα' στον τομέα της βιβλιοθηκονομίας και πληροφόρησης, αναπαράγουν τις αντιφάσεις που εμπεριέχει η ιδεολογία της παντοδυναμίας της. Η ιδεολογική χρήση των ΤΠΕ από τα υποκείμενα της εν λόγω έρευνας, αλλά πιθανόν και από τα ίδια τα τμήματα, αντανακλά την κατάχρησή τους, σε παγκόσμιο και τοπικό επίπεδο, από διάφορους φορείς που οι εργαλειακοί τους στόχοι θα παρεμποδίζονταν από μια πιο κριτική θεώρησή τους, μια πιο ορθολογική κατανόηση των δυνατοτήτων και των περιορισμών της (Ραβάνης, 2006; Τσατοαρώνη, 2006).

Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει η διαπίστωση ότι στις απόψεις των ατόμων ενυπάρχει μια έμφυλη διάσταση, με τους άνδρες να ιδιοποιούνται περισσότερο τον κυρίαρχο λόγο για τη σημασία της τεχνολογίας στις σημερινές συνθήκες. Οι γυναίκες, ως επί το πλείστον, αγνοούσαν τις εφαρμογές της τεχνολογίας στον τομέα της πληροφόρησης και ορισμένες από αυτές εξακολουθούσαν να διατηρούν επιφυλακτική και 'φοβική' στάση έναντι της τεχνολογίας. Το εύρημα αυτό συμπίπτει με αποτελέσματα άλλων ερευνών, σύμφωνα με τις οποίες οι άνδρες υιοθετούν μια περισσότερο θετική στάση, συγκριτικά με τις γυναίκες, έναντι της τεχνολογίας (Durndell & Haag, 2002). Οι φοιτήτριες εξέφραζαν μεγαλύτερες επιφυλάξεις για τη δυνατότητά τους να ανταποκριθούν στις τεχνολογικές απαιτήσεις που επιβάλλουν οι σπουδές στον τομέα της πληροφόρησης και η μελλοντική άσκηση του επαγγέλματος. Από μια άλλη σκοπιά, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφορά που διαπιστώθηκε μεταξύ των δύο φύλων, με τις γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα να διατυπώνουν την άποψη ότι η πληροφόρηση και η τεχνολογία συνιστούν πολύ καλό συνδυασμό που θα συμβάλει στην εξέλιξη και στην κοινωνική καταξίωση του τομέα και τους άνδρες να προτάσσουν την άποψη ότι η τεχνολογία αποτελεί το μέσο που 'προφυλάσσει' τον τομέα από καθοδική του, σε διαφορετική περίπτωση, πορεία και συμβάλλει στη μετεξέλιξη του. Οι διαπιστώσεις αυτές απαιτούν βαθύτερη και συστηματικότερη διερεύνηση καθώς είναι πιθανόν να συμβάλλουν στην κοινωνική αναπαραγωγή έμφυλων διακρίσεων

όσο και να έχουν αρνητικές συνέπειες για την εξέλιξη του τομέα, ακαδημαϊκά και επαγγελματικά.

Αναφορές

- Audunson, R. (2002). Competing with Maurice Green: On LIS-education in a period of rapid changes. In S.K. Hannisdottir (eds.), *Global issues in 21st century research librarianship* (pp. 354-368). Helsinki: Nordinfo.
- Audunson, R., Nordie, R., & Spangen, I. C. (2003). The complete librarian-an outdated species? LIS between profession and discipline. *New Library World*, 104(6), 195-202.
- Ball, S. J. (2008). *The education debate*. Bristol: The Policy Press.
- Bernstein, B. (1991). *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Bourdieu, P. (1999). *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*. Αθήνα: Ινστιτούτο Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1990). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. (1996). *Οι κληρονόμοι. Οι φοιτητές και η κοιλτούρα*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα.
- Cucchiara, M. (2008). Re-branding urban schools: urban revitalization, social status, and marketing public schools to the upper middle class. *Journal of Education Policy*, 23(2), 165-179.
- Durndell, A., & Haag, Z. (2002). Computer self efficacy, computer anxiety, attitudes toward the Internet and reported experience with the Internet, by gender, in an East European sample. *Computers in Human Behavior*, 18(5), 521-535.
- Goodson, I. (1999). The educational researcher as a public intellectual. *British Educational Research Journal*, 25(3), 277-297.
- Hyams, E. (1996). Professional futures-why the prospects are so rosy?. *Aslib Proceedings*, 48(9), 204-208.
- Moniarou-Papaconstantinou, V., & Tsatsaroni, A. (2008). Library and information science education in Greece: Institutional changes and current issues. *Education for Information*, 26 (2), 85-100.
- Moniarou-Papaconstantinou, V., Tsatsaroni, A., Katsis, A., & Koulaïdis, V. (2010). LIS as a field of study: socio- cultural influences on students' decision making. *New Information Perspectives*, 62(3), 321-344.
- Stoker, D. (2000). Persistence and change: Issues for LIS educators in the first decade of the twenty first century. *Education for Information*, 18 (2-3), 115-122.
- Μονιάρου-Παπακωνσταντίνου, Β. (2009). *Η επιστήμη της πληροφόρησης ως τομέας σπουδών: Κοινωνικο-πολιτισμικές επιρροές στις εκπαιδευτικές επιλογές και τις διαδρομές των φοιτητών των τμημάτων Βιβλιοθηκονομίας και Πληροφόρησης*. Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (1996). Εισαγωγή του μεταφραστή. Στο P. Bourdieu & J. Passeron (1996), *Οι κληρονόμοι. Οι φοιτητές και η κοιλτούρα* (σ. 17-43). Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα.
- Ραβάνης, Κ. (2006). Η «κοινωνία της γνώσης και της πληροφορίας» ως ιδεολογική κατασκευή και οι τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας στην εκπαίδευση: Η πρόκληση της ορθολογικότητας. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 1Β' (48), 121-138.
- Τσατσαρώνη, Α. (2006). Οι νέες τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνίας: ιδεολογικές χρήσεις και καταχρήσεις της έννοιας της «πρακτικής» στο λόγο της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 1Β' (48), 173-213.